

ABBÂSÎ DÖNEMİ ŞİİRİ VE ŞAİRLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Gönderilme Tarihi (Received Date) 10.07.2018

Hüseyin POLAT¹

Kabul Tarihi (Accepted Date) 06.08.2018

Özet

Araştırmada Abbâsîlerin ortaya çıkışları ve yeni devlet kurmaları tarihî olarak incelendikten sonra Abbâsî Devleti'ndeki şiir ve şairler genel hatlarıyla incelenmiştir. Araştırmayla Abbâsîler koyu Arap milliyetçisi olan Emevîlerin aksine çok milliyetli bir halk ve devlet yönetim sistemine sahip oldukları tespit edilmiştir. Abbâsî Devleti'nde başta Fars olmak üzere Türk, Afrika ve Rûm kökenli birçok milletin bir arada yaşadığı görülmüştür. Bundan dolayı da Arap şiiri ve şairlerinde bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle Fars ve Grek eserlerinin Arapçaya tercüme yoluyla aktarılmasıyla birlikte dilde görülen bozulma kendini şiirde de göstermiştir. Câhiliyye dönemini taklit etmeye çalışan şairler, Abbâsî Devleti döneminde şiiri bir geçim kaynağı olarak görmeye başlamışlardır. Bazı şairler halifeler ve ileri gelen devlet adamları adına maaşlı olarak çalışmışlardır. Câhiliyye döneminde kahramanlıklarıyla övünen şairler, bu dönemde maaş aldıkları kişilerin kahramanlıklarını methetmişlerdir. Şiir bazen şarkı olarak da söylenmiştir. Bu nedenle şiirin konuları tabiat ve günlük hayattan alınmıştır. Şiirdeki sadece sevgiliye duyulan aşk ifadeleri, millet gibi toplumsal konuları da dile getirmiştir. Şiirin dış yapısında da birtakım değişiklikler söz konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Abbâsî, şiir, methiye, gazel, eleştiri

A LOOK AT ABBASIDS PERIOD POETRY AND POETS

Abstract

This research deals with poems and poets in the Abbasid State who follows their descendants to uncle of Hz. Muhammad. Firstly the emergence of the Abbasids and the establishment of new states were examined in historical terms after the date and literature search in the relevant area. It has been determined by research that Abbasids are different from the Umayyads in terms of religion and civilization. The Abbasids have a multinational people and government. The Umayyad is a dark Arab nationalism, but the Abbasids are exactly the opposite. It was seen that many of the nations especially Fars, including Turks, Africa and Rum in the Abbasids period lived together. Therefore, some differences in Arab poetry and poetry have appeared. Especially with the transfer of Fars and Greek civilization through Arabic translation the distortion seen on the floor also showed itself in poetry. The poets who try to imitate the period of Jahiliyye (Pre-Islamic) began to see poetry as a source of livelihood during the Abbasids period. In particular, they worked as salaried workers on behalf of the khalifats and special prominent statesmens. The poets who boasted of their heroism during the period of Jahiliyye (Pre-Islamic) praised the heroism of those who received salary at this time. Poetry is sometimes sung as a song. There are also some changes in the exterior of the poem.

Key Words: Abbasid, poetry, eulogy, lyric, criticism

GİRİŞ

Koyu Arap milliyetçisi olan Emevî hanedanlığı, değişen zamana ve gelişen imparatorluğa ayak uyduramamıştı. Çünkü İslâmiyeti sadece Arapların şahsında temsil ettirmek niyetindeydi. Oysa İslâmiyet doğuda İran sınırlarını batıda ise Batı Avrupa'ya kadar dayanmıştı. Mazileri güçlü birçok millet, İslâmiyet ile artık yeni bir kimlik kazanmıştı. Ancak Arap olmayan bu kavimler İslâmiyet'in sadece Araplarca temsil edilmesini kendi millî gururlarına sığdıramıyorlardı. İslâm devleti ve İslâm'ı temsil etmede ikinci sınıf muamelesi görmek onlara ağır geliyordu. İşte bu nedenle 750-751 yılında Arap olmamakla birlikte İslâmiyetin ateşli savunucularından olan Fârisîler, İran eyaleti Horasan'da Şam'daki (Dimaşk) Emevî ailesine başkaldırmış ve bu ayaklanma, hanedanlığın yıkılıp yerine Hz. Muhammed'in amcası Abbâs'ın soyundan gelen Abbâsî hanedanlığının geçmesine yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında Abbâsîler bir yönetim devrimi yapmışlardır (Ömer, 2004:164). Ancak daha sonra Abbasi Devleti'nde de devlet içinde çeşitli siyasi devrimler söz konusu olmuştur (Dayf, 1973:22-42).

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Gazi Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu (polat312@hotmail.com)

Abbasîler, başta Fârisîler olmak üzere genellikle Arap olmayan milletlere itibar etmişlerdir. Nitekim devletin başkentini bile Arap topraklarından alıp Sâsânî topraklarına çekmişlerdir (Беляев, 1966:206-260). Başkent olarak önce Kûfe, sonra Anbar ve daha sonra da Bağdat'ı uygun görmüşlerdir. Çünkü Alevîler, Sâsânî (Fars) geleneklerine göre devletin miras yoluyla yönetilmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Buradan hareketle İslâm devletinin yönetiminin Hz. Muhammed'in soyundan gelenler tarafından yönetilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Kendilerini de soy olarak Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fâtıma ve amcasının oğlu Hz. Ali soyundan görmüşlerdir. Bu nedenle Abbâsî devletin kurucusu Ebû Câfer el-Mansûr esas itibarıyla kendi can güvenliğini sağlamak için Alevîlerin yoğunlukta bulunduğu yerden uzaklaşmak niyetindeydi. Sonunda devletini günümüzdeki Bağdat'ın bulunduğu yere taşıma kararı almıştır. Devletin yeni başkentinin kuruluşu sırasında ilk temel taşı da kendi elleriyle yerleştirmiştir. Yeni başkent kuruluştaki ise yaklaşık dört yıl sürmüştür.

Diğer yandan İslâm devletindeki Fars (Sâsânî) yönetim biçiminin etkisi Hz. Ömer zamanında sadece devlet hazinesinin (dîvân) alınmasından ibaretken Emevî döneminde daha da artmıştır. Abbâsî Devleti'nde ise devletin yönetim biçimi neredeyse her bakımdan Fârs (Sâsânî) yönetim biçimi hâline gelmiştir. Nitekim ilk dört İslâm halifesi döneminde seçime dayalı yönetim biçimi özellikle Abbâsî Devleti'nde veraset sistemine dayandırılmıştır. Böylece devlet rejimi veraset sistemi de dâhil olmak üzere tüm kurumlarıyla tamamen Sâsânî yönetimi biçimine uygun hâle gelmiştir (Dayf, 1966:15-26).

Abbâsî döneminde özellikle bilimsel alanda birçok yenilik olmuştur. Bu yeniliklerin temelinde batıdaki ve doğudaki bilimsel faaliyetlerin tercümeler yoluyla aktarılması bulunmaktadır (Dayf, 1973:189). Tercüme faaliyetlerine önem veren ilk halife devletin kurucusu Ebû Câfer el-Mansûr olmuştur (Goodin, 2014:5-29). Daha sonra yönetime geçen el-Mehdî gibi halifeler de bu alandaki faaliyetleri devam ettirerek astronomi, tıp, mantık, hesaplama gibi dönemin neredeyse tüm bilim dallarında yapılan çalışmaları Arapçaya tercüme ettirmişlerdir. Tercüme, edebiyat, din, felsefe gibi diğer alanlardaki çalışmalarda bu dönemde etkin olan İskenderiye, Antakya, Harran, Nusaybin, Ruhâ, Cundişapur, Beytu'l-Hikme medreselerinin de rolleri büyüktür (Özel, 2016:415-423). Ancak Abbâsî Devleti'nde tercüme faaliyetlerinin temelinde Fars etkisi söz konusudur. Çünkü devlet, yönetim olarak Fars devlet sistemini esas aldıkları için devlet yönetim sistemi ve müesseseleriyle ilgili eserleri Arapçaya tercüme etmek zorunda kalmışlardır (Dayf, 1966:25).

Abbâsî dönemi çağlara göre genel olarak dörde ayrılmaktadır. Her dönemin kendisine has siyasi ekonomik ve kültürel özellikleri vardır. Abbâsî dönemi dil ve edebiyat bakımından ise genel olarak iki döneme ayrılmaktadır (Yıldırım, 2009:171).

Abbâsî şairlerinden bazıları sırf aşk için yazmaya başlamıştır. Bu sınıftaki şairler sadece eğlence ve aşk peşinde koşarak argo ve müstehcen şiirler yazmışlardır.

Dönemin şairlerinin bir diğer özelliği de daha önce Emevî döneminde yüzde yirmi olan köle şairlerin sayısı yüzde altmışa kadar çıkmış olmasıdır. Bunun sonucunda da şiirdeki yabancı unsurlar artmaya başlamıştır.

Dönemin şairlerinin bazıları da fikir özgürlüğünü fırsat bilip dinle bağlılıklarını kopardıklarını açıkça söylemekten kaçınmamışlardır. Bu sınıftaki şairler eğlenceye, şaraba ve kadına düşkünlükleriyle de ün kazanmışlardır. Bu şairlerden bazıları şunlardır:

Hammâd Acred (ö. 161/778), Yunus b. Ebî Ferve (ö.168 /783), İbn el-Mukaffa (ö.161/778), Hammâd er-Râviye (ö. 160/776), Sâlih b. Abdulkuddûs (ö.167/783), Beşşâr b. Burd (ö.172/789), Âbân b. Abdulhamîd el-Lâhikî (ö.200/815).

Her şeyin rahatça söylendiği bu dönemde bazı art niyetli şairler de ortaya çıkmıştır. Bu şairler kendi düşüncelerine karşı olanlara Câhiliyye döneminde olduğu gibi er meydanlarında fiziksel güçleriyle ve kılıçlarıyla karşılık veremeyecek kadar şehirleştikleri için sadece kelimelere sığınmışlar ve gerçek okların, kılıçların yerine; bazen onlardan daha güçlü etki gösteren şiirlerini, hicivlerini kullanmaya başlamışlardır. Onların bu kurnazca kullandıkları silahlarının bazen yöneticilerine doğru yönelmesi de olağan olsa gerek.

Düşünme ve konuşma özgürlüğünün bu döneme getirdiği bir diğer önemli etki de Arap olmayan bazı kişilerin ve edebiyatçıların Araplara karşı tavır alabilmeleridir.

I. ABBÂSÎ DÖNEMİ

Halife Mütevekkil'in 854 yılına kadar hüküm sürdüğü zaman dilimidir. Bu dönemde ekonominin yanı sıra edebiyatın ve özellikle de Arap edebiyatının en temel taşlarından olan şiir alanında birçok yenilik olmuştur (Kuran, 2013:44-46).

Her şeyden önce şiirde hayal ve düşünce bakımından gelişmeler olmuştur. Eskiden çöl şairlerinin dünyaları sadece yaşadıkları bölgeler iken yeni kültürlerle tanışılması sonucunda ufukları genişlemeye başlamıştır.

Şarap, eskiden insanın ruhunda bıraktığı izler ölçüsünde tasvir edilirken Ebû Nuvâs (ö.203/819) gibi Abbâsî şairleri sadece bununla yetinmeyip şarabın bütün yönlerini tasvir etmişlerdir.

Sıradan halk ve şairler bu dönemde refah ve zenginlik içinde yüzdükleri için şairler hayatın her türlü zevkini çıkarmışlardır. Bu nedenle artık bahçeler ve çiçekler de tasvirler arasına girmiştir.

Emevî döneminde olduğu gibi I. Abbasî Devleti'nde de Hicaz ve Necd gibi bölgelerin kırsal kesimlerindeki Arapçaya en iyi vakıf olan Arap şairler; halifelerin, vezirlerin ve devlet adamlarının huzurlarına gelip onların törenlerine katılmışlardır. Ancak Abbâsî dönemde saraya gelen şairler Emevî döneminde olduğu gibi işleri bitince tekrar ait oldukları topraklara gönderilmemiş, içlerinden beğeni kazananlar Bağdat'ta alıkonarak kendilerine çeşitli hediyeler verilip iyi yaşam koşulları sağlanmıştır. Bu şairlerden bazıları maaşa bağlanarak devlet memuru ve devlet sanatçısı konumuna getirilmiştir. Bu şairlerden bazılarının parasal servetleri oldukça artmıştır. Örneğin Selma el-Hâsî'in (ö.167/784) öldükten sonra yaşadığı döneme göre çok fazla bir parasal meblağa karşılık gelen 50 bin dinar ve 100 bin dirhem bıraktığı rivâyet edilmiştir.

I. Abbâsî döneminde şairler bazen halifelerin ziyafet sofralarının vazgeçilmez kişileri olmuşlardır. Öyle ki bazıları halifelere, komutanlardan veya diğer devlet adamlarından daha yakın olmuşlardır. Sonunda bir tür şairler tabakası ortaya çıkmıştır. Bu şairler Câhiliyye dönemindeki meslektaşları gibi kahramanlık gösteremiyorlardı. Dolayısıyla da onlardan bindikleri atları, develeri ve gösterdikleri kahramanlıkları anlatmalarını beklemek doğru olmasa gerekti. Bu şairler, dönemlerinin devlet adamlarına layık olmak için kendilerini methiyeler ve övücü sözler söylemekle görevli hissediyorlardı. Câhiliyye döneminde kendi güçleriyle yücelen şairler artık başkalarının güçlerini anlatarak kolayca servete kondukları için şiirleri eski meslektaşları gibi gerçekleri yansıtmaktan çok hayal ürünleri haline gelmişti.

I. Abbâsî döneminde şiirlerin konuları Câhiliyye dönemine göre daha gerçekçi ve güncel hayata yönelik olmuştur. Bu bağlamda bireyi eğitmeyi de kendisine misyon edinmiştir. Eğitim işini didaktik türü şiirlerde açıkça görmek mümkündür. Bu dönemde didaktik türü işleyen şairler arasında Muhammed b. İbrahim (ö.179/796), Âbân b. Abdulhamîd el-Lâhikî (ö.200/815), Bişr b. Mu'temir (ö.209/825), Ebu'l-Atâhiyye (ö.210/825), Asmâî (ö.215/831), Hakem b. el-Behrânî (ö.222/837), Yezid b. Hârûn (ö.206/821) (Dayf, 1966:190-192) gibi şairleri saymak mümkündür.

Câhiliyye dönemi şairleri yaşadıkları çadırlar ve çevreyi tasvir ederlerken şehir hayatıyla bütünleşen I. Abbâsî dönemi şairleri taştan örülmüş evlerini, evlerinin kapılarını, duvarlarını, perdelerini, oturdukları sandalyeleri, kullandıkları ev eşyalarını, müzik aletlerini kısacası medeni hayatlarını tasvir etmekteydiler. Bu dönemin belli başlı şairlerden bazıları şunlardır:

Beşşâr b. Burd (ö.172/789)

Emevî Devleti'nin son zamanlarıyla Abbâsî Devleti'nin ilk zamanlarında yaşamıştır. Toharistanlı olan dedesi, Yarcuh el-Muhalleb b. Ali Sufra tarafından esir edilerek köleleri arasına katılmıştır. Oğlu Burd da Muhalleb'in karısı Hıra el-Kusayriya'ya köle olarak verilmiştir. Burd bu kadına kölelik ederken Beşşâr dünyaya gelmiştir. İki gözü kör olduğu için sahibi tarafından azat edilmiştir. Henüz on yaşındayken şiir söylemeye başlayan Beşşâr, gençliğinde Basra'da hicivleriyle herkesi korkutan bir şair olmuştur. Bu arada pervasızca yazdığı gazelleri Basra halkının ahlakı üzerinde kötü etki yapmıştır. Beşşâr, Arapça yazmasına karşın inanç bakımından eski İran dinine bağlı

olarak kalmıştır. Âkil kabilesinde büyüdüğü için kendisini Âkilî saymış, şiirlerinde onları methetmiştir. Ancak karşılık görmediği zaman bu kavmi hicvetmekten de çekinmemiştir. Şiirlerinde muhdesûnun veya muvellidûnun babası sayılmıştır. Edebi sanatlara çok önem vererek şairlerin dikkatini çekmiş ve böylece bir mektep kurmaya muvaffak olmuştur. Hicivleri ve kasideleri sağlam bir üslupla yazılmıştır. Halka hitap ederken başka, aydın kişilere hitap ederken başka bir dil kullanmıştır.

Beşşâr, şiirlerini ödül almak için söylediği için herhangi bir karşılık görmediği kişileri de hicvetmekten kaçınmamıştır. Halkı daima hicveden Beşşâr'ın kendisi hicvedilmekten kaçınmış, hatta kendisini hicvetmemesi için Ebû el-Şamkamak'a (ö.200/815) yılda 200 dinar maaş bağlamıştır. Çağının bilginleriyle ilişkiler kuran şairin kendisi de bilgili olduğundan dolayı onların yanında rağbet görmüştür. İlişki kurduğu bilginler arasında Vasil b. Ata (ö.130/748) da vardır. Beşşâr, Zerdüş ruhunu korumuş ve bunu etrafındakilere hissettirmekten geri kalmamıştır. Bu yüzden çevresindeki kişilerle arası açılmıştır. Halifelere methiyeler yazarak onların ilgisin çekmiştir. Özellikle Halife Mehdî'ye bağlılık göstermiştir. Bununla beraber onu da hicvetmekten geri kalmamıştır. Gazellerinde kullandığı dil ve tasvirler Halife Mehdî ile arasının açılmasına sebep olmuştur. Sonunda Halife Mehdî kendisini gazel yazmaktan men etmiştir. Buna rağmen Beşşâr'ın gazel yazmaya devam edişi Mehdî'yi çok kızdırmıştır. Halife, şaire verdiği hediyeleri kesmesi üzerine Beşşâr da onu hicvetmeye kalkışmıştır. Bu tür hareketlerinden dolayı sonunda bir vesileyle dayağa mahkûm edilen şair, dayak sonucunu ölmüştür (Dayf, 1966:201-220).

Ebu'l-Atâhiye (ö.217/833)

Abbâsî Devleti'nin en ünlü Arap şairlerinden birisidir. Ebu'l-Atâhiye künyesini taşıyan Ebû İshak İsmail b. el-Kasım, el-Anbar civarında başka bir rivâyete göre ise Medine yakınlarında küçük bir köy olan Ayn et-Temiy'r'de doğmuştur. Ataları bedevi Anaza kabilesine mensuptur. Ebu'l-Atâhiye ile kardeşi Zeyd'in Kûfe'de küçük bir çömlekçi dükkânları vardı. Rivâyete göre dükkânının ziyaretçileri, şairin söylediği beyitleri çömlek parçalarına yazarlardı. Şairlikte ün yapmaya başlayınca sonraları meşhur olan musikişinas İbrahim el-Mevsilî ile birlikte Bağdat'a gitmiştir. Ebu'l-Atâhiye önce bu şehirde başarı kazanamamış, bir süre sonra Hıra kasabasına çekilmeye mecbur olmuştur. Ancak sonraları şöhreti yakalamış ve ünü Halife Mehdî'ye kadar ulaşmıştır. Mehdî, kendisini Bağdat'a çağırmıştır. Şair, halifenin teveccühünden uzun süre yararlanamamıştır. Bir defasında Mehdî'nin Utbe adındaki cariyesini atı ile tasvir etmek gibi bir ihtiyatsızlıkta bulunduğu için gazaba gelen halife, onu zindana attırmıştır. Şair daha sonra Mehdî ile olduğu gibi halefleri ile de samimi değilse bile iyi ilişkilerde bulunmuştur. Harun Reşîd'in halife olmasından sonra da boş ve anlamsız gördüğü şairlik sanatından büsbütün vazgeçmek istemiştir. Şiirlerinden bazıları günümüze kadar gelmiştir. Şiirlerinde fikirler arasındaki açık birlik ve üslup sadeliği vardır. Şiirlerinin çoğu zühd ve darb-ı meseller hakkındadır. Kendisinin filozof bir şair olduğu ileri sürülür. Ebu'l-Atâhiye önceleri içki, eğlence ve sefahat düşkünü bir şairdir. Ahlaksız şairlerle düşüp kalkmış ve bulunduğu bu tür ortamlara uygun şiirler söylemiştir. Ancak daha sonraları tarz değiştirmiş ve züht şiirler söylemeye başlamıştır. Öyle ki züht ve hikmet şairi olarak tanınmıştır. Bu nedenle günümüze kadar ulaşmış olan şiirleri genellikle "zühdîyyât" olarak tanımlanan şiirlerdendir. Şiirleri İbn Abdî'l-Berr en-Nemerî el-Endelusi (ö.463/1071) tarafından toplanıp divân haline getirilmiştir. (Parıld, 2007:25-64; Dayf, 1966:238-245).

Ebû Nuvâs (ö.203/819)

Ebû Nuvâs el-Hasan b. el-Hânî el-Hakemî bir rivâyete göre 756 yılında Ahvaz'da doğmuş ve 819 yılında Bağdat'ta ölmüştür. Arap edebiyatçılarının muhdesûn dedikleri Abbâsî Devleti'nin ilk çağlarında yetişmiş şairlerin en ünlülerindedir. Bu çağda ortaya çıkan yeni üslubun en önemli temsilcisidir. Babası son Emevî halifesi II. Mervân'ın ordusundan olan el-Hakem b. Cerrah'ın kölesiydi. Annesi Cullabân adında bir İranlıydı. İbn Mu'tez'in (ö.296/909) verdiği bilgiye göre annesi onu altı yaşındayken Basra'ya götürmüş ve orada okutmuştur.

Ebû Nuvâs gençliğinde Ahvaz'a dönmüştür. Orada kendisini şair Vâlibetu b. el-Hubâb (ö.170/786) tanımış ve öğrenci olarak yanına alıp yetiştirmiştir. Sonra da Basra'ya götürmüştür. Ebû Nuvâs, Vâlibe'nin ölümünden sonra ünlü râvî ve şair Halef el-Ahmar'ın öğrencisi olmuştur. Vâlibe ve Halef el-Ahmar (ö.180/796) için mersiyeler söylemiştir. Ebû Nuvâs; Ebû Ubeyde (208/823) gibi

büyük dil bilginlerinin derslerine katılmıştır. Daha sonra Kûfe'ye ve Bağdat'a giderek Harun Reşîd'e methiyeler söylemiştir. Harun Reşîd'den sonra Muhammed el-Emîn döneminde (809-813) onun nedimi olmuş ve bu sırada belki de ömrünün en parlak dönemini yaşamıştır. Bununla beraber el-Emîn, kendisine bir kez şarap içmesini yasaklamış ve hatta bu yüzden kendisini hapsedirmiştir.

Akıcı bir üslupla şiir yazan Ebû Nuvâs'ın şiirleri anlaşılır ve ahenkli olduğu için sevilmiştir. Şiirlerinde yaşadığı devrin adetlerini yansıtmıştır. Anlaşılması zor kelimeler ve klişeleşmiş ifadeler kullanmaktan hoşlanmadığı için eski nesib klişelerine iltifat edilmemesinin ve bunların kullanılmamasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Ona göre klasik şiirde olduğu gibi sevgilin çadır izler üzerinde ağlamak artık söylenmemesi gereken bir şiir tarzıydı. Dîvânı'nda ilk kez av şiirlerine (tardiyyât) yer vermiştir. Tardiyyât şiirlerinin çoğunda av köpeği, at ve şahinin tasviri görülmektedir (Hedare, 1963:473-474). Bu şiir türünün en büyük şairi olarak görülmekle birlikte methiye türünde de şiirler söylemiştir. Bunların içinden özellikle Harun Reşîd için söylediği kasideler biraz soğuk ve değersizdir. Ancak daha yakın ilişkisi olduğu Halife el-Emîn için söylediği şiirler daha canlı ve samimidir. Arap eleştirmenleri Ebû Nuvâs'ın bu methiyelerinde aşırıya kaçtığını ifade ederler. Hicviyeleri çok keskin olduğu kabul edilse de mersiyeleri güzel bulunmaz. Fakat züht konusunda yazdığı şiirleri Ebû el-Atâhiye tarafından ilgi görmüştür. Ebû en-Nuvas'ın dili karışıktır. Zamanın halkı tarafından kullanılan kelimelerle Farsça kelimeleri de şiirlerine soktuğu görülür. Arap gramercileri şiirlerinde birtakım gramer hataları bulmuşlardır. Bütün bunlara rağmen doğu halk edebiyatında Ebû Nuvâs'la ilgili olaylar 1001 gece masallarında yer almıştır. Dîvânının yalnız Sulî rivâyeti basılmıştır (Dayf, 1966:221-238; Loya, 1974:202-215).

Huseyn b. ed-Dahhâk el-Hali (ö.162 /779)

Uzun ömürlü şairlerdendir. Yüz yılı aşkın bir süre yaşamıştır. Bu nedenle birçok halife, emîr ve şairle aynı asrı paylaşmıştır. Ancak hiç kimse onun karakterini değiştirememiştir. Yumuşak huylu, insanları incitmeyen, onlara karşı kötülük gütmeyen bir kişiliği vardı. İçi dışı bir insandı. Maddi bakımdan da zengindi. Onun bu zenginliği eserlerine ve kullandığı ağır başlı, köklü ifadelere de etki etmiş olsa gerek. Zamanındaki şairlerin, halifelerin iltifatına nail olmak için yarıştıkları bir sırada o, halifeleri kendi peşinde koşturacak kadar sağlam karakterliydi. Ancak eğlenceye çok düşkünlüğü ile de ünlüydü. Bu konuda Ebû Nuvâs'ı bile geride bırakmıştır. Dünyaya iyimser bir gözlükle bakardı. Üzüntü ve zorbalığı sevmezdi. Öyle ki eserlerinde bile kötümserlik yoktur. Okuyucularını gülümsemeye iten bir üslup kullanmıştır. İçki, zevk ve eğlence üzerine şiir yazmıştır.

Ebân b. Abdulhamîd (ö.200/815)

Âbân; zındıklık, eğlence ve zevk peşinde koşmada aynı dünya görüşünde olan kendi çağındaki diğer şairlerden geri kalmamıştır. Fars asıllı olduğu için yönetimin de Farslara geçmesini isteyenlerdendi. Kendisini çok beğenir ve bununla gurur duyardı. Onun bir diğer özelliği de mala mülke düşkün olmasıydı. Bu uğurda birçok şeyi feda etmekten de kaçınmamıştır. Hicivleri keskin ve çirkindi. Ebû Nuvâs kendisini hicvedip kendisini zındıkla ve bozuklukla suçladığı halde o, karşılık verme cesaretini gösterememiştir. Didaktik şiir türünü de işlemiştir. Arap edebiyatında genellikle "eş-şi'ru't-ta'limî" adı verilen bu şiir türü; fabl, dil, edebiyat, din, astronomi, tarih ve ahlâk gibi konuları ele almaktadır (Yıldırım, 2009:173-175).

Kelile ve Dimne adlı eseri de nazım olarak Arapçaya tercüme etmiştir. Şair bu eseri Arapçaya on dört bin beyit halinde muzdevic urcûze formunda aktarmıştır. Ancak Kelile ve Dimne farklı şairler tarafından da nazım olarak kaydedilmiştir (Heddâre, 1963:462;). Ebân b. Abdulhamîd, ayrıca kâinatın yaratılışından mantık bilimine kadar birçok konunun işlendiği "Zâtu'l-Hilâl" adlı bir eser yazmıştır. Şair, dönemin şiir alanındaki en büyük temsilcisi olarak kabul edilmektedir (Dayf, 1973:246-249).

Hammâd Acred (ö. 161/778)

Kûfe'li olup zamanının meşhur zındık şairlerindendir. Hicivleriyle ünlüdür. Özellikle de İslâmiyet aleyhine hicvetmiştir. Din hakkındaki düşüncesini her yerde açıkça söylemekten çekinmemiştir. Zamanında aynı adı taşıyan iki zındık daha vardı. Ancak o, hepsinden daha öndeydi. Zındık olan Beşşâr b. Burd'un aksine, düşüncesin hiçbir zaman gizlemediği için sürekli başarılı olmuştur. Diğer taraftan Beşşâr, kendisini hicvettiği halde o, hiçbir zaman Beşşâr'a karşı böyle bir

girişimde bulunmamıştır. İnsanları dolandırma ve aldatmada üstüne yoktu. Bu kötü huyundan zamanının halifeleri bile korkmuşlardı. Sırf bu yönünden dolayı birçok insan ona yakın olmaktan kaçınmış, yakın olanlar ise ilişkilerini kesmişlerdi. Diğer bir huyu da kin ve intikam hırsıyla dolu olmasıydı. Düşmanlarından öç alabilmek için başvurmadığı hile kalmamıştır.

II. ABBÂSÎ DÖNEMİ

İkinci Abbâsî dönemi, Halife Mütevekkil'in 854 yılında devletin başına geçmesiyle başlayıp idareye 956 yılında Büveyhoğullarının gelmesine kadar olan süredir. Bu dönemde yönetimde Türkler çoğunlukta idi (Dayf, 1973:10-26). Devletin temelleri ise artık iyice oturmuştu. Yıkılma tehlikesi görülmemekteydi

Bu dönemdeki edebiyatın en önemli özelliği Arap yazısının günümüzde kullanıldığı şeklini alması, kelimelerin sözlükteki anlamlarının yanı sıra yeni anlamlar kazanması ve İslâmiyet'ten başka dinlere ait olan kitapların Arapçaya çevrilmesidir. Bu dönemdeki şairler devlet erkânının saraylarında şakıyan bülbüller olmuşlardır. Halifelerin ve diğer devlet ricalinin eğlence meclislerinde konuşan diller haline gelmişlerdir.

Bu dönem şairleri gerek bir önceki dönem gerekse Emevî dönemindeki şairler gibi sırf para kazanmak ve halifelere yakın olmak için şiir yazmamışlardır. Yine önceki şairler gibi şiirden başka hiçbir bilim ve meslekle uğraşmayarak yan gelip yatmamışlardır. Aksine bu dönem şairleri şiir dışında birçok meslek ve bilim dallarıyla ilgilenmişlerdir. Bu şairler için şiir ikinci plandaydı. Birinci planda ise kendi esas meslekleri veya bilimleri gelirdi. Ancak halifelik makamının maaşlı şairleri de bulunmaktadır.

Bu dönemde pozitif bilimle ilgilenen ve aynı zamanda şair olan birçok kişi ortaya çıkmıştır. Şiir artık bir zanaat olmaktan çıkıp sanat olmaya başlamıştır. Şiir bir hobi olarak söylenip yazılmaya başlanmıştır. İş gereği olmayıp gönüllü olarak yazıldığı için de daha kaliteli ve zevkli bir hale gelmiştir. Süsleme olarak değerlendirilmiştir. Genel olarak tasvir, özel olarak da tabiat tasviri bu dönemde oldukça dikkat çekmeye başlamıştır. Bu alan Emevî döneminden daha belirgin haldedir. Tabiat tasviri sırasında mevsimler, bulutlar, şimşekler, gökyüzü, havuz, fiskiye, gün batımı gibi durumlar işlenmiştir (Çınar, 2003:225-226).

Eskiden insanların kendilerini anlatma veya birisini övme ya da yermeye tek yol olarak gördükleri şiir, bu işlevlerini yavaş yavaş nesre bırakmaya başlamıştır (Dayf, 1973:513-547). Ancak Alî b. el-Cehm (ö.207/823), Abdullah b. Mu'tezz (ö.295/908), Muhammed b. Hasan b. Dureyd (ö.321/933) gibi didaktik türünü işleyen bazı şair ve edebiyatçılar da bulunmaktadır. Bu dönem şairlerinden bazıları şairleri şunlardır:

Ebû Temmâm (ö.188/846)

Arap şairi ve antoloji yazarıdır. Çoğu methiyelerden ibaret olan şiirinin değeri hakkında kendi zamanında bile şiddetli münakaşalar olmuştur. Rakibi olan şair Di'bil, Ebû Temmâm'ın şiirinin üçte birinin çalıntı, üçte birinin kötü ve üçte birinin ise iyi şiir olduğunu söylemiştir. Çok parlak ve orijinal beyitlerinin yanında anlaşılması zor ve soğuk beyitlerinin de bulunduğunu dostları bile itiraf etmişlerdir. Öğrencisi olan Buhterî, her ne kadar hocasına karşı minnettarlık duymuşsa da "Ebû Temmâm'ın iyi beyitleri benim iyi beyitlerimden iyi, kötü beyitleri ise benim kötü beyitlerimden kötüdür." demiştir. Ebû Temmâm'ın en hararetli savunucusu onun dîvânını toplayan Ebû Bekir es-Sulî'dir (ö.336/947). Ebû Temmâm kendi şiirlerinden başka, şairlerin dîvânlarından da seçmeler yapmıştır. Bunların en meşhuru Câhiliyye ve İslâm şairlerinden topladığı ve "el-Hamase" şeklinde meşhur olan antolojisidir. Bu kitabın birçok şerhi yapılmıştır. Ebû Temmâm bazı şiirlerinde Abbâsî Devleti'nin en kudretli komutanlarından olan Türk asıllı Afşin komutanı da başarılarından dolayı methetmiştir (Uylaş, 2005:95). Ebû Temmâm'ın diğer eserlerinden bazıları şunlardır: el-Hamase es-Suğrâ, Fuhûlu's-Şu'arâ, Nakâiz Cerîr ve el-Ahtal gibi eserleri bulunmaktadır.

el-Buhterî (ö.284/897)

821-897 yılları arasında yaşamıştır. Tay kabilesinden olup Halep'ten Fırat Nehri'ne giden yol üzerinde konumlanan Menbic'de doğmuştur. Kabilesi olan Buhter'den dolayı bu lakabı almıştır. Halife el-Mutevekkil zamanında yıldızı parlamıştır. Bu nedenle halife vefat edince dünyası kararmıştır.

Şiire, Şam halkının ileri gelenlerini övmekle başlamıştır. Daha sonra Bağdat'a geçerek halifeleri, vezirleri ve devlet büyüklerini methetmiştir. Bu nedenle methiye alanında uzmanlaşmıştır. Çeşitli konularda şiirler yazan el-Buhturî en çok sarayların, bahçelerin, havuzların tasvirinde başarı göstermiş bir şairdir. Ebû Temmâm'ın öğrencisi olmuştur. Ebû Ala el-Ma'arrî (449/1057), Ebû Temmâm ile Mutenebbî'yi ahlakçı olarak kabul etmiştir. Buhterî'de ise gerçek şairlik görmüştür. el-Buhturî çok hiciv yazmıştır. Ancak bu alanda Ali b. Cehm (ö.249/823) adar ileri gitmemiştir. Dîvânı basılmıştır. Kitab el-Hamase ve Ma'ânu's-Şi'r adlı eserleri meşhurdur (Dayf, 1973:188-189, 270-295; Abderisak, 2012:22-23).

el-Mutenebbî (ö.354/965)

Hamdânîler Halep'te hâkimiyet kurduklarında yeni bir edebî hareket gelişmiştir. Bu sırada yetişen şairler içinde el-Mutenebbî de yer almıştır. el-Mutenebbî, 915 yılında Kûfe'de doğmuştur. Bir sucunun oğludur. Çocukluğunu Suriye'de çöl Arapları arasında geçirmiştir. Gençliğinde peygamber olduğunu sanmış ve Fırat kıyısında küçük bir şehir olan Semevât'ta yeni bir din kurmuştur. Etrafına bir kaç taraftar da toplamıştır. Bir süre sonra Humus'ta İhşidîlerin komutanı Lulu tarafından yakalanarak hapse atılmıştır. Peygamberlik iddiasında bulunan anlamına gelen el-Mutenebbî lakabını bu olaydan sonra almıştır. Hapisten ancak İslâmiyeti kabul ettikten sonra kurtulabilmiştir. Bundan sonra şairlik yeteneği ortaya çıkmıştır. 948 yılında Seyfu'd-Devle'nin sarayına kabul edilmiştir. el-Mutenebbî kendisi için çok güzel şiirler yazmış ve iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Ancak anlaşmaları 9 yıl sürebilmiştir. Gramerci İbn Hâleveyh (ö.370/980) ile el-Mutenebbî arasında geçen bir münakaşa sonucu el-Mutenebbî, Halep'i terk etmiştir.

Şair, önce Mısır'a gitmiş ve orada bağımsızlığını ilan etmiş olan İhşid prenslerinin vezirlerinin hizmetine girmiştir. Ancak burada da umduğunu bulamayıp Bağdat'a gitmiştir. O sıralarda Bağdat'ta vezir olan Vezir el-Muhalleb hüküm sürmekteydi. Vezir, Mutenebbî'nin şiirlerine değer vermiştir. Buradan da memnun kalmayan şair Şiraz'a Buveyh Adûdu'd-Devle'nin yanına gitmiştir. Oradan da memnun olmayarak sonunda ziyaretinden dönerken Bağdat yakınlarında bedevi eşkıyaların hücumuna uğramış ve 965 yılında ölmüştür.

el-Mutenebbî şiirlerinde yeni anlatım yolları denemiş kendi zevkine göre şiirler yazmıştır. Kendisinden sonra yaşayan bazı şairleri de etkisi altında bırakmıştır. Ancak daha çok felsefî şiirleriyle ünlü olmuştur.

Ebû'l-'Ala' el-Ma'arrî (ö. 449/1057)

Edebiyat ve Arapça gramer bilimlerinde çağının ileri gelenlerindedir. Nahiv ve Lügat ilimlerini babasından öğrenmiştir. Halep şehrinde Muhammed b. Abdullah b. Saad en-Nahvî'den bu bilgisini tamamlamıştır. Birçok eseri vardır. Bunlardan biri "Lezeme Ma la Yelzemu"dur. Bu eserde olgunluk çağında yazmış olduğu şiirler toplanmıştır. Gençliğinde yazdığı şiirleri de Sıktu'z-Zend (Çakmaktaşı) adlı kitabında toplamıştır. Küçük yaşta geçirdiği çiçek hastalığı yüzünden önce bir gözünü daha sonra da diğer gözünü kaybeden el-Ma'arrî'yi bu durum etkilememiş, ünlü edebiyatçılar arasında yerini almıştır. el-Muarrî, Ebû Temmâm, Buhturî ve Mutenebbî'nin dîvânlarını şerh etmiştir. Onun hafızası çok kuvvetliydi. Şiirlerinde bedbin bir ruh vardır. Filozof bir kişi olduğu için şiirleri anlam bakımından derindir.

eş-Şerîf er-Radî (ö.406/1016)

Şairin 920 yılında doğmuş olan babası, Bağdat'ta Buveyhîlerin yanında çalışmıştır. 970 yılında dünyaya gelen şair, yine Bağdat'ta yetişmiş ve burada bazı bilginlerden dersler almıştır. es-Se'alibî, daha on yaşındayken şiir söylemeye başladığını belirtmektedir. Şair hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Kısa süren hayatında (öl.1016) yazdığı şiirlerin sayısı dikkate değer niteliktedir. Çünkü dîvânı aslında 4 cildi doldurmaktaydı. Şiirlerinden anlaşıldığına göre bünyesi zayıf bir kişiydi. Henüz 21 yaşındayken saçlarının ağardığından şikâyet eden şiirler yazdığı kaydedilir. Bazı şiirlerinde de ağır bir hastalık geçirdiği anlatılmıştır. Babası gibi önemli mevkilere tayin edilmiştir. Şiirlerinin birçoğu Bağdat'ta ölen önemli şahsiyetlere yazdığı mersiyelerden oluşmaktadır. Kur'an-ı Kerîm tefsiri üzerine çalıştığı "Me'âni'l-Kur'ân" adlı bir de tefsir kitabının bulunduğu rivâyet edilmektedir. Bu çalışmalarını günümüze kadar ulaşamamıştır.

et-Tuğrâî (ö.515/1121)

Muayyadu'd-Dîn Fahr el-Kuttâb Ebû İsmail el-Huseyn b. Eli el-İsfehânî et-Tuğrâî 1061 yılında muhtemelen İsfahan'da doğmuştur. Mesleğinin başlangıcı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Erbil şehrinde ilk başlarda kâtiplik yaptığı sanılmaktadır. Daha sonra Selçuklu sultanının mühürdarlık dairesine girmiştir. Selçuklulara Melik Şah (1072-10929 ve oğlu Muhammed zamanında(1105-1117) hizmet etmiştir. Güzel yazı yazmasıyla tanınmıştır. Bu hususta benzeri yoktu. Sultan Muhammed'in veziri, rekabetinden korktuğu için Tuğrâî'yi görevinden uzaklaştırmayı çok istediği halde bunda başarılı olamamıştır. Biyografi yazarları Tuğrâî'nin daha iyi bir mevki elde etmek için çaba gösterdiğini kaydederler. Onun şansı, oğlu Mahmûd ile birlikte Musul'da bulunan sultan Muhammed'in ölümü üzerine açılmıştır. Vezir es-Sumeyrinî bu sırada hükümdarın diğer oğlu Mesûd'la beraber İsfahan'da bulunmaktaydı. İleri gelen bazı kişilerin de katılmasıyla Mesûd'u Seçuklu İmparatorluğu'nun Batı eyaletlerinin sultanı olarak ilan ettiler. Sonra da Mahmûd'un hâkimiyetini tanınması için ikna ettiler. Mesûd sultan olunca Tuğrâî de vezirliğe yükseldi. Sultan Mesûd büyük bir odu ile Sultan Mahmûd'un ordusunu karşılamak için harekete geçti. Hemedân civarında yapılan savaş sonucu Mesûd kesin bir yenilgiye uğrayıp hapsedildi. Zındıkla suçlanan Tuğrâî de ölüme mahkum edildi. İdamın bir grup asker tarafından ok atmasıyla infazı istendi. Bu sırada Tuğrâî'nin bazı beyitler söylediği işitildiği için idam ertelendi. Bağlandığı ağacın arkasında bulunan bir adamın söylediğine göre "Kalbinde sevgiden başka bir şey bulunmadığını" ifade etmek istiyordu. İnfazın 1121 veya 1122 yıllarına bırakıldığı düşünülmektedir.

Şöhreti 1112 yılında Bağdat'ta yazdığı ve zamanın kötü olaylarından şikâyet ettiği "Lâmiya el-Amem" adlı şiirine dayanmaktadır. Kendisini en çok üzen olaylar arasında sıradan bazı kişilerin önemli mevkilere getirilmesi de vardı. Bu yüzden ömrünün bunları görece kadar uzamasından şikâyet etmiştir. Câhiliyye çağı şairlerinden Şanfara'nın Lamiye el-Arab adlı kasidesine karşı yazmış olduğu bu 59 beyitlik şiir Golios tarafından Latince tercüme ile birlikte yayınlanmıştır. Bu şiir için birçok Arapça şerh de yazılmıştır. İstanbul'da basılmış olan Dîvân-u Lamiye el-Avem'den başka asilzade ve hükümdar oğullarına yazmış olduğu methiyeleri; hikmete, zamana, zühde, düşmanlarına dair şiirleri, kendisini methettiği parçalara ait bir takım şiirleri bulunmaktadır. et-Tuğrâî, aynı zamanda bir kimyacıydı. Eserleri arasında Tarakibu'l-Enver, Kitab-u Zat el-Favâid, Kitâbu'r-Radd alâ İbn Sina fi İbtâlî'l-Kimya adlı kitaplarını saymak mümkündür.

Alî b. el-Cehm (ö. 249/863)

Soyu Kureyş'e kadar dayanmaktadır. Ailesi kardeşleriyle birlikte geçim kaygısı yüzünden Bağdat'a gelmiştir. Şair de Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Henüz çocuk yaşlarda erkek ve kız çocuklarının birlikte eğitim gördüğü bir okulda okumuştur. Şiire olan merakı erken yaşlarda başlamış ve bu yeteneği hocaları tarafından keşfedilmiştir. Eğitim gördüğü yerlerde başta ünlü şair Ebû Temmâm olmak üzere zamanının en önemli şairleriyle tanışmıştır. Şia ve Aleviliği eleştirmiştir. Devlet dairelerinde görev alan şair bu sayede yerli ve yabancı birçok devlet adamıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Halife el-Mutevekkil'in saltanata geçmesiyle hayatının akışı değişmiş, halifenin dostu ve arkadaşı olarak kendisine en yakın şair konumuna geçmiştir. Methiye, mersiye, hiciv, gazel, fahriye, tasvir gibi birçok türde şiir yazmıştır (Dayf, 1973:255-270).

İbnu'r-Rûmî (ö.283/896)

Adından da anlaşılacağı üzere Yunan asıllı olup sonradan Müslüman olmuştur. Nitekim soyunun Yunan olduğunu kaleme almış olduğu bir şiirinde kendisi de belirtmiştir. Ancak annesi Fars asıllıdır. Şair, baba tarafıyla övündüğü gibi anne tarafıyla da övünmüştür. Kendisi 844 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Çocukluğundan beri hoş olmayan bir fiziki yapıya sahip olmuştur. Bu durumunu şiirlerinde de dile getirmiştir. Felsefeyle fazlaca ilgilenmiştir. Şiirlerinde de sık sık antik Yunan bilginlerine göndermeler yapmıştır. Astronomiye olan ilgisi de şiirlerinde kullandığı yıldız ve gezegen adlarında anlaşılabilir. Şiirlerinde doğa tasviri de yapmıştır. Henüz küçük yaşlarda şiire olan yeteneği keşfedilen şair; hicviye, methiye, gazel, kaside, didaktik şiir gibi şiirin birçok türünde şiir söylemiştir. Şiirlerinde yiyecek ve içecek tasvirlerine de rastlamak mümkündür. Bazı kısımları yayınlanan ve günümüze kadar gelmiş olan bir dîvânı bulunmaktadır (Dayf, 1973: 297-323).

İbnu'l-Mu'tez (ö.296/908)

Irak'taki Sâmarrâ şehrinde 847 yılında dünyaya gelmiştir. Annesi Rûm asıllı bir cariyedir. İbnu'l-Mu'tez babası gibi hayattan zevk almayı bilmiş ve zevki sefa içerisinde hayatının tadını çırakmaya çalışmıştır. Babası ve amcasının halifelik yapması sayesinde devletin tüm maddî ve manevî imkânlarından istediği ölçüde yararlanmıştır. Şair, Arap olmakla ve halife soyundan olan ailesiyle her fırsatta iftihar etmiştir.

Henüz dokuz yaşındayken methiyeler yazarak şiir dünyasından içeri girmiştir. Şiirinde yetiştiği aile ortamının izleri bulunmaktadır. Milliyetçi duygularından dolayı Câhiliyye dönemine dayanan eski Arap şiir geleneğini korumaya çalışmıştır. Bu nedenle Abbâsî şiirlerinde aslında yeni bir şey olmadığını, eski şiirin devam ve tekrarı olduğunu iddia etmiştir. Aralarında el-Buhterî'nin de bulunduğu birçok şairden etkilenmiştir. Yaşadığı dönemde Türk korkusuyla sıkıntılı bir ortamda yaşamış olsa da şiirinde zarafet ön plandadır. Yazdığı şiirlerden bazıları şarkı sözleri olmuştur (Dayf, 1973:324-346).

es-Sanavberî (ö.334/945)

Ahmed b. Muhammed es-Sanavberî, aile tarafından aslen Antakya doğumlu olup kendisi Halep'te yetişmiştir. Şiirlerinde antik Yunan bilginlerinden de söz etmiştir. Kendisinden önceki şairlerden etkilenmiştir. Özellikle medhiye alanında başarılıdır. Medhiyeleri döneminin devlet yöneticileri olduğu gibi Şii inancına ve "ehl-i beyt"e yönelik de olmuştur. Zühd türü şiirleri de kaleme almıştır. Şiirleri henüz hayattayken döneminin diğer şairlerinin ilgilenmesine neden olacak kadar etkileyicidir (Dayf, 1973:347-367).

Halifeler İçin Çalışan Şairler (Saray Şairleri)

Mervân b. Ebî'l-Cenûb Ebu's-Samt (ö. ?)

Yemâme doğumludur. Dedesi Mervân b. Ebî Hafsa (ö.182/798) da şairdi. Halife mütevekkil kendisine sarayının kapılarını açmış ve maaş bağlamıştır. Methiye türünden şiirler yazmıştır. Dedesi gibi şiirde usta bir kişiliğe sahip olup şiirlerinde kullandığı kelimeleri seçerek söylemiştir (Dayf, 1973:377-376).

Ali b. Yahya en-Necm (ö. ?)

Fars asıllı olup babası, Halife Me'mûn zamanında Müslüman olmuştur. Halifelik sarayında müstesna bir konum edinmiş ve yıldızı parlamıştır. Engin bilgisinden dolayı Halife Mütevekkil kendisini en yakın dostları arasına alarak koruyup kollamıştır. Ayrıca maaş bağlayıp gittiği her yere yanında götürmeye başlamıştır. Medhiye alanında usta olan şair, nükteleriyle halifenin moral kaynağı da olmuştur. Ali b. Yahya, methiye ve komedyenliğinin yanı sıra iyi bir doktor, astrolog, edebiyatçı, şarkıcılık gibi birçok meziyeti kendisinde toplamıştır. Bu nedenle birçok öğrenciye hocalık yapmıştır. Ancak şiirlerinde el-Buhterî'yi taklit ediyormuş izlenimi söz konusudur (Dayf, 1973:377-379).

Eû Bekr es-Sûlî (ö.335 /946)

Zamanın birçok şairinden ve bilim adamından ders almıştır. Kendisini yetiştirerek Halife Mutevekkil'in divânındaki en büyük yazar olmuştur. Curcân emîrlerinden olan Sulu Tekin ailesinden gelmektedir. Özellikle satranç oyununda ustaydı. Bu alanda zamanının en büyük ustası olarak kabul edilir. Devasa kütüphanesinde bulunan kitaplarını tasnif yöntemiyle kütüphanecilik alanına da büyük katkılarda bulunmuştur. Şair olmasının yanı sıra zamanının en önemli bilim adamları ve eleştirmenleri arasında yer almıştır (Dayf, 1973:380-384).

İslâm devletlerinde İslâmiyetin birçok sosyal müessesesi gibi dinî gruplar, mezhepler ve tarikatlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda günümüzde bile birçok Müslüman devlette kendilerini gösteren Şii, Alevî ve Hâricîler gibi mezhepler Abbâsî döneminde de varlıklarını korumuşlardır.

Abbâsî Devleti'nin birinci döneminde Hâricîlerin etkinliği zayıflamıştır. İkinci dönemde ise aslında devlete karşı gelebilecek bir güçte olmamalarına karşın devlet erkânında ve silahlı güçlerde bulunan bazı dinî gruplar zaman zaman muhalefet göstermişlerdir. Halifeler de durumu bildiklerinden dolayı muhalif Şii'lerin başkaldırıp kan dönmelerini önlemek için gerekli tedbirleri almışlardır. Bu

dönemde Şiilerin merkezi birinci dönemde olduğu gibi Kûfe olup gücünü korumaya devam etmiştir. İkinci dönemdeki Şiiler faaliyetlerini değişik adlarda ve gizli olarak yürütmüşlerdir. Kendi çıkarlarını kollamak uğruna şairlerine halifelere methiyeler yazmalarına bile izin vermişlerdir. Başta Kûfe’de olmak üzere devletin içinde gizlice örgütlenen Şiiler isyanlarında kendi şairlerini kullanmaktan çekinmemişlerdir (Dayf, 1973:389-410).

Bu dönemde Muhammed b. el-Baîs (ö.233/847) gibi siyasî devrim şairleri de bulunmaktadır. Ayrıca Ahmed b. Ebî Tâhir (ö.280/893) ve İbn-u Dureyd (ö.321/933) gibi bazı şairler de dönemin komutan ve valileri için çalışmışlardır.

Şiir türüne göre bakıldığında dönemin hiciv şairleri arasında es-Saymerî (ö.250 /864), el-Hamdânî (ö.357/968) ve İbn-u Bessâm’ı (ö.302 /914) görmek mümkündür. Muhammed b. Dâvud ez-Zâhrî (ö.255/868) ise kendisini özellikle gazel türünde göstermiştir. Dünya işlerinin ve dünyadan zevk almanın tavan yaptığı bu dönemde el-Huseyn b. ed-Dahhâk (ö.162/779) gibi şairler eğlence ve aşk şairleri olarak ün yapmışlardır. Bir tür eğlence olan avcılıkla ilgili şiirlerde özellikle Ebu’l-Abbâs en-Nâşî el-Ekber (ö.293 /906) önemlidir.

Her ne kadar dönemin şiirlerinde dünyevî hayat ön planda olsa da ahret hayatını konu olan züht ve tasavvuf da hâlâ güncelliğini yitirmemiştir. Aksine zühdiyât şiirleri bu dönemde tam bir olgunluğa erişmiştir. Dinî şiirlerde özellikle el-Hallâc (ö.309/921) ve eş-Şebilî (ö.247861/) şöhret bulmuştur.

Saray ve üst tabaka insanlara hitap eden şairlerin yanı sıra Cahza (ö.324/935) ve el-Hubzu Urzî (ö.317/939) gibi şairler sıradan halk için şiir yazarak halk şairi unvanına layık olmuşlardır (Dayf, 1973:435-499).

Şiirin Yapısındaki Değişim

Abbâsî Devleti’ndeki şiir çok büyük değişikliklere uğramıştır. Çöl dili olmaktan çıkıp muhteşem saraylara girmiştir. Klasik formundan kurtularak yeni bir tarz edinmeye çalışmıştır (Kuran, 2013:129). Klasik kasîdede şair, sevgilisinin ayrılıp gittikten sonra geride bıraktığı kalıntılar karşısında durup ağlamakta ve sevgilisiyle birlikte geçirdiği güzel günleri hatırlayarak üzülmekteydi. Bu durumu da şiirinde tasvir etmekteydi. Ancak Abbâsî Devleti’yle birlikte şiir üzüntüyü tasvir etmek yerine sevinci, mutluluğu, yaşama sevincini ifade ederek bağ, bahçe, havuz ve saray gibi mekânları tasvir etmeye başlamıştır. Sadece bir duygu ifadesi olmaktan çıkıp şairin hayatını idame ettirdiği, belki de en kolay yollardan birisi olan zenginlik basamağı haline gelmiştir. Şiir konu bakımından gelenekçi ve tutucu Emevî dönemi şiirlerinin tersine yeniliğe açılmış, zamana ayak uydurmaya başlamıştır. Eski kalıntılar Abbâsî şairlerini doyurmamaya başlamıştır. Bu yeni dönem şairleri önceki dönemde olduğu gibi sadece Araplardan oluşmadığı için her alanda olduğu gibi şiir alanında da dışa açılma gerçekleşmiştir. Böylece eskiden pek iltifat edilmeyen ve Arap kültürüne sonradan giren yabancı unsurlar Arap diline ve edebiyatına girmeye başlamıştır. Sonunda şiir; konu bakımından daha rahat, daha özgür ve daha çeşitli hale gelmiştir.

Şiir; bedevi çöl kültüründen alınıp saray ve modern yaşama getirilmesi, ayrıca halifelerin ve prenslerin kısacası sarayın özel desteğiyle şehirdeki günlük hayata biraz daha yaklaşmıştır. Sarayın desteğini gören şairlerin ortaya çıkmasıyla ısmarlama şiirler yazılmaya başlanmıştır. Şairler devlet memuru gibi maaşlı hale gelmişlerdir. Şairlik bu dönemde de kendi başına bir meslek olmaya devam etmiştir.

Şiirin ilk başlarda vezinleriyle okunurken verdiği tatlı nağmeler, biraz daha olgunlaşarak müzikle birleşmiş ve sonunda birtakım çalgı aletlerinin eşliğinde okunarak insanların vazgeçemedikleri yepyeni bir lezzet olmuştur. Öyle ki Ebû el-Ferec el-İsfehânî (ö.367/978) bu nağmelerle ilgili birçok teknik ayrıntıları da anlattığı Kitap el-Ağani adlı meşhur eserini yazmıştır.

Bu çağda şiirde lafız ve üslup bakımından da büyük değişiklikler olmuştur. Dil sadeleşerek anlamlı soyut kavramlar yüklenmiştir. Fen ve sosyal alandaki yeni gelişmeler ve buluşlar ortaya çıkmıştır. Böylece Arapların dışındaki milletlerin kültür ve bilimsel çalışmalarının Abbâsî halkına ulaşmasıyla yabancı kökenli bazı kavramlar ve düşünceler Arapçaya yeni kelimeler vermiştir.

Abbâsî şairleri kelimeleri yerli yerinde kullanmışlardır. Yeni teşbih ve istiareler kullanmışlardır. Edebi türlerde de anlam yönünden önemli değişiklikler yapılmıştır. Câhiliyye döneminde kişiyi gerçek yönleriyle anlatan methiye türü şiir Abbâsî döneminde farklı bir boyut kazanarak hayali niteliklerle de süslenmiştir.

Şairler, felsefe ve mantık gibi yeni ortaya çıkan düşünceye dayalı sosyal bilimlerle yakından ilgilendikleri için şiirlerini daha mantıklı ve anlamlı yazmayı tercih etmişler. Yaşadıkları çağa göre yazmışlardır. Ancak bu tür yeniliklerin yanı sıra eskiyi de tamamen bırakmamışlardır. Eski ve yeni birçok atasözlerini şiirlerinde sık sık kullanmışlar. Öyle ki eski bedevi şiirlerinin sert üslubu ile alay eden Ebû Nuvâs bile methiye ve av şiirlerinde eskilerin etkisinden kurtulamamıştır (Kuran, 2013:44-45).

Abbâsî döneminde şiirin yapısal görünümü bakımından da birçok yenilikler ortaya çıkmıştır. Emevî dönemine ait vezinler daha da genişletilerek “mustakîl” ve “mumtedîd” gibi bahırlar türetilmiştir. Bu iki veznin asılları “tavîl” ve “medîd” vezinleri idi. Ayrıca “muvaşşah”, “zecal” ve “dübeyt” gibi vezin ve şiir türleri de bu dönem şiirine giren yenilikleri arasındadır. Bunlardan “muvaşşah” ve “zecal” Endülüs şiirinde görülmektedir.

“Muvaşşah” kelimesi kadınların omuzlarına çapraz olarak bağladıkları şal, kemer veya kuşak anlamına gelmektedir. Terim olarak da uzun beyitlerin dönüşümlü olarak birbirini izleyerek kısa beyitlerle bentler halinde iki temel unsur anlamındadır. “Tevşîh” olarak da adlandırılan bu tür, dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Endülüs’te ortaya çıkmış olup genellikle çalgı aletleri eşliğinde söylenmiş olan halk şarkılarına güfte şeklinde yazılan şiirlerdir (Enis, 1052:232).

“Zecal” sözlükte “şarkı söylemek, sevinmek, oynamak, coşmak” gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin çoğulu “ezcâl” olup bu şiiri yazan kişiye de “zeccâl” denmiştir. Endülüs’te geliştirilmiş olup Arapçanın dilbilgisi kurallarına uymayan mahallî telaffuz ve kullanımları içermektedir. Çünkü aslen Endülüs’teki halk, Arapça gramer kurallarını tam olarak bilmediğinden dolayı edebi gelişmelere ayak uydurmak için “muvaşşah” türünden şiirler söylemeye başlamıştır. İşte söz konusu bu kişilerin söylemiş olduğu “muvaşşah” şiire bir süre sonra “zecal” adı verilmiştir. Ancak “zecal” türünün ilk ortaya çıkışı konusunda görüş birliği bulunmamaktadır (el-Hamevî, 101; Yıldız, 2013:176-177).

“Dübeyt” ise İran kökenli olup dört mısradan oluşmaktadır. Fârsların “rubâî” olarak ifade ettikleri bu veznin adı, Arapçada bazen tahrif edilerek “zubeyt”, “buzeyt” gibi farklı adlarla anılmıştır. Diğer yandan “dubeyt” türünün ilk defa ne zaman ortaya çıkmış olabileceği konusunda kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır (Kuran, 2013:85-86).

Kafiyede ise “muzdevic” türü bu dönem şiirinde görülen yeniliklerdendir. Bu kafiye düzeni bir çeşit mesnevi gibi olup her beyit kendi arasında kafiyelidir. Örneğin:

a -----	a -----
b -----	b -----
c -----	c -----
d -----	d -----
e -----	e -----

Bu türü ilk olarak Âbân b. Abdulhamîd el-Lâhikî’nin (ö.209/825) ortaya attığı kabul edilmektedir. On dört bin beyit olduğu rivâyet edilen Kelile ve Dimne tercümesi de bu türdendir. Arap şiirindeki kafiye çeşitliliğinin muzdevic ile başladığını söylemek mümkündür. Muzdevic kelimesinin kökü “zevc” olup “çift olmak ya da yan yana iki kere gelmek” anlamındadır (Yılmaz, 2004:122). Bu türde her beytin şatırları kendi aralarında kafiyeli olmaktadır. Ancak her beyit kafiye bakımından kendisinden önce ve sonraki beyitten farklıdır. Muzdevic aslında urcûzeye dayanmaktadır. Öte yandan Fars edebiyatındaki “mesnevî” de bu muzdevice dayanmaktadır (Kuran, 2013:53). Araplar bu dönemde öğüt, hikmet, atasözü, fıkıh, tıp, kimya, dil, gramer uzun hikâye gibi alanlarda “recez”in bu türünü kullanmışlardır (Tuzcu, 2011:23-24).

Abbâsî döneminde ortaya çıkan diğer bir kafiye türü de “muşatta” adında olup dörder mısıralı bentler şekliyle yazılan şiirlerde dörtlüklerin aynı kafiyede olması demektir. Buna “murabbaa” da denir. Örneğin:

a -----
a -----
a -----
a -----
b -----
b -----
b -----
b -----

Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren Arap şiirinin önemli bir bölümünün oluşturan “hamriyyât” şiirleri Abbâsî Devleti’nde ayrı bir tür haline gelmiştir. Hamriyyât, Câhiliyye döneminde kısa parçalar halinde söylenmiştir.

Bu dönemde Arap şiirinde Câhiliyye döneminden beri süre gelen gazelde “el-gazel bi’l-muzekker” adı verilen ve erkeklere hitaben yazılan bir aşk şiiri geliştirilmiştir (İzzeddîn, 1994:335-418).

Araştırmaya konu olan dönemde ortaya çıkan şiirin dış görünüşündeki yeniliklerden olan “muselles”, kelime anlamı itibarıyla “üçlü” demektir. Üç tefileden meydana gelen şiir için kullanılmıştır. Bu şekilde adlandırılmasının nedeni kafiye her üç beyitte bir değişmesinden dolayıdır. Bu tür adlandırmayı ilk olarak dile getiren kişi ise Recâ el-Cevherî’dir (Yılmaz, 2005:121). Bu nazım şeklinde arûz ve darb her beytin son tefilesinde birleşmektedir. Diğer yandan dil bilgini Kutrub, “muselles” adını verdiği dilbilgisi konusunda aynı adla bir urcûze yazmıştır (Tuzcu, 2008:48).

SONUÇ

Abbâsî devletinin sınırları doğuda Çin’e ve Hindistan’ın ortalarına kadar uzanırken batıda Atlas Okyanusu’na, Güney’de Hint Okyanusu’na ve Sudan’a, kuzeyde ise Türk toprakları olan Orta Asya’ya, Bizans topraklarına ve Sicilya’ya kadar ulaşan devasa bir coğrafyayı içine almıştır. Bu nedenle birçok farklı din, ırk, dil, kültür ve medeniyeti bünyesinde toplamıştır. Özellikle kültürel sahada Arap olmayan unsurlarla karışmak zorunda kalmıştır. Bu farklı kültürel unsurları zamanla devletin başkenti olan Bağdat’ta o kadar çoğalmıştır ki şehirde saf bir Araba rastlamak mümkün olmayacak hâle gelmiştir. Özellikle evlilik, kölelik ve cariyelik müesseseleri nedeniyle halifelerin birçoğu bile soy olarak Arap dışındaki yabancı milletlerden gelir olmuştur.

Özellikle tercüme yoluyla hem doğu hem de batıdan birçok eserin Arapçaya kazandırılması Arap edebiyatını çeşitlendirmiştir. Şiir de bu çeşitlenmeden nasibini almıştır. Abbâsî döneminde Arap edebiyatı ve bilimi zirveye ulaşmıştır. İslâm âlemindeki yeni bilim dallarının müstakil olarak yerleşmesi bu dönemde olmuştur (Dursun, 2013:40-46). Şiir, şarkı, müzik, aşk, âşık gibi olguların gelişmesinin temelinde devlet yönetiminin ve müesseselerinin Fârslardan alınması bulunmaktadır. Nitekim bu dönemde ülkenin başkenti olan Bağdat ve dış mahalleleri şarkıların, şiirlerin söylendiği, müziklerin icra edildiği eğlence mekânlarıyla dolup taşmıştır (Dayf, 1966:65-70).

Abbâsî dönemindeki eleştirinin kuralları ve yöntemi ortaya koyulmuştur. Eleştiri konusunda şairler ve ekolleri arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Ancak Abbâsî döneminin sonuna doğru eleştiri konusu ufak çaplı bazı hareketler dışında donuk bir hâldedir (Yılmaz, 2004:249). Eleştiri konusundaki çalışmalar genel olarak muhafazakâr bir görünümde (Dayf, 1973:157).

Bu dönemdeki övgü, yergi gibi eski şiir türleri devam etmiştir. Ancak bu türler Arap edebiyat kültürüne sonradan giren felsefe ve mantık gibi bazı unsurlarla harmanlanmıştır. Sözelimi yaşadığı dönemin en büyük yergi şairi olan İbnu’r-Rûmî bu yeni unsurları kullanmıştır.

Arap edebiyatı, şehir için yazılan mersiye türü şiire ilk defa bu dönemde şahit olmuştur (Dayf, 1973:212, 217). Bütün yenilikler şiirin özüne dokunmayıp sadece eklemelerden ibaret olmuştur.

Bazı şairler ilkbaharın gelişiyle düzenlenen büyük eğlence, karnaval ve festival organizasyonlarında boy göstererek kendi hünerlerini sunmuşlardır (Dayf, 1973:203-210). Şiirleri şarkılara döken bazı kişilerin dinî bakımdan zayıf olacağı düşünülmüştür. Gazellerden bazıları tamamen dünyevi olup karşı cinsteki fiziki özellikleri ön plana çıkarmaya ve nefsanî istekleri tatmin etmeye yöneliktir. Gazellerdeki kadın figürü çokça işlenmiştir. Ancak kadın olgusu genellikle kadını yüceltmek yerine aşağılayıcı bir tarzdadır. Çünkü özellikle cariyelere yönelik yazılmış olan gazelerde, kadının ruhu güzelliği vurgulanmayıp cinsel özelliği üzerinde durulmuştur. Kadın pazarda alınıp satılan bir meta olarak görülmüştür. Abbâsî dönemindeki gazel kimi durumlarda eşcinsel kişileri methedecek edecek kadar edep sınırını aşmıştır (Dayf, 1973:222-223).

Ülkenin devasa sınırları içerisinde yaşayan Arapça dışındaki yabancı diller nedeniyle şiirde içerisinde Arapça dil hatalarının bulunduğu zecel, mevâlîyâ, kâne ve kâne, kûma gibi şiir sanatları türemiştir. Şiir sanatındaki bu yenilikler şiirin hem vezninde hem de kafiyesinde yer almıştır. Bu dönemde Arap şiirindeki en önemli türlerden olan muvaşşahların ortaya çıkması önemlidir. Ancak şiirde bazı yenilikler söz konusu olsa da genel olarak İslâmî dönemden de geriye gidilerek Câhiliyye döneminde olduğu şekliyle korunmaya çalışılmıştır. Şiirde ve özellikle de methiye türündeki Câhiliyye dönemi ile Abbâsî dönemi arasındaki en büyük fark, Câhiliyye döneminde sevgilinin ayrılıp gittikten sonra geride bıraktığı izler karşısında durulup eski günler hatırlanıp canlandırılarak hayali bir dünyada gezilirken Abbâsî döneminde gerçekçiliğin ön planda olmasıdır. Nitekim son dönemde şair sevgilisinin gerçek fiziki yönünü, halîfenin ya da savaş komutanlarının savaşta gösterdikleri başarıyı fiziki gerçeklik üzerinden kurgulayarak somutlaştırıp anlatmıştır. Başka bir ifadeyle Câhiliyye döneminde tamamen hayale dayalı bir kurguyla duygulara hitap edilirken Abbâsî döneminde duyguların yanı sıra akıl ve mantığa hitap söz konusudur. Bu nedenle şairler, şiirlerinde kanıt gösterme çabası içerisine girmişlerdir. Câhiliyye döneminde sevgiliye duyulan hayali özlem, aşk ve tutku bu dönemde bazen gerçekliğe bürünerek vatan ve millet aşkı gibi kavramlara dönüşmüştür. Sevgilinin yaşadığı yerlerin hayalinin tasviri de bazen yerini yağmur, ay, güneş, bulut vb. doğa tasvirine bırakmıştır. Şiirdeki hayali olgularla konuşma ise bazen yerini somut olgularla konuşmaya bırakmıştır. Sözelimi doğal felaketler, buna bağlı ortaya çıkan hastalıklar, yaşlılık, gençlik, kıskançlık, avcılık gibi gerçek yaşamla ve toplumsal durumlarla ilgili konular artık şiirin içinde yer almaya başlamıştır.

Halife, vezîr ve emîrlerin sarayları genellikle kendilerini eğlendiren, hayata bağlayan şairler, komedyenler ve şarkıcılarla dolup taşmıştır. Bazen şiirlerin şarkı olarak da söylenmesi nedeniyle bu dönemde şiirdeki müzikal yön önem arz etmiştir. Nağme kaygısından dolayı şiirlerin vezinlerinin daha sade olmasına çalışılmıştır. Emevî döneminin son zamanlarında görülen uzun kasidenin yerine kısa şiirlerin tercih edilmesi bu dönemde daha da yoğunlaşmıştır. Şiirdeki müzikalite bazen anlamdan daha önemli hâle gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla şiiri bu yönde şekillendirmeye çalışan “mudârî” ve “muktadîb”, “”mutedârik” ya da “habab” gibi yeni vezinler oluşturulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Abderisak, Adam (2012). The Influence of Arabic Poems, Master Thesis Research Proposal, Göteborgs Universitet, Inst För Sprak Och Litteraturer Arabiska.

Brockelmann, Carl (1983). Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, (Arapçaya Çev: Abdu'l-Halîm en-Neccâr), Dâru'l-Meârif:Kahire.

Çınar, Mustafa (2003). “Üçüncü Abbâsî Dönemi Arap Şiirinde Tabiat Tasviri”. EKEV Akademi Dergisi, S.17, s.223-236.

Dayf, Şevki (1966). Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, el-Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel. Dâru'l-Maârif: Kahire.

Dayf, Şevki (1973). Târîhu'l-Edeb el-Arabî, el-Asri'l-Abbâsî es-Sânî. Dâru'l-Maarif: Kahire.

Demirayak, Kenan (1998). Abbâsî Edebiyatı Tarihi, Şafak Yayınevi: Erzurum.

Dursun, Hakkı Yıldız ( ). “Abbâsîler”, İslâm Ansiklopedisi. C.1. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi:İstanbul.

el-Hamevî, Yâkût (1993). Mucemu'l-Udebâ İrşâdu'l-Erib İlâ Marifeti'l-Edîb, Tahk. İhân Abbâs. C.2. Dâru'l-Garb el-İslâmî:Beyrut.

Enîs, İbrahim (1952). Mûsîka'ş-Şir. Mektebetu'l-Ancelo el-Mısriyye:Mısır.

- Goodin, Katherine Sproul (2014). Translation Theory and Practice in the Abbasid Era. Master of Arst, The University of Texac at Austin.
- Heddâre, Muhammed Mustafâ (1963). İtticâhâtu’ş-Şi’ri’l-Arabî Fi’l-Karni’s-Sânî el-Hicrî. Dâru’l-Meârif:Mısır.
- İzzeddin, İsmâil (1994). Fi’ş-Şiri’l-Abbâsi er-Ru’ye ve’l-Fenn. Mektebetu’l-Akâdimiyyûn:Kahire.
- Kuran, Özlem Züleyha (2013). Abbasi Dönemi Şiiri Nazım Türlerinde Yenilik Hareketleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Loya, Arich (1974). “The Detribalization of Arabic Poetry”, International Journal of Middle East Studies, Volume 5, No 2, pp. 202-215.
- Ömer, Faruk (2004). Abbasilerin İlk Döneminde (132-193/750-809) “Abbasi –Hüseynî İlişkilerinin Bazı Yönleri”. (Çev. Mehmet Ümit). Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.III, S.5, s.163-172.
- Özel, Harun (2016). “Birinci Abbasi Devlet-i Döneminde Arapça İsmî Bilgilerin Avrupa’ya Taşınmasında Tercüme Faaliyetlerinin Rolü”. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.28, s.412-430.
- Parıldı, Metin (2007). Ebu’l-Atahiye ve Şiiri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Taha Huseyn. (1991). Min Tarih el-Edeb el-Arabî: el-Asru’l-Abbâsiyyu’l-Evvel, C. 2. Dâru’l-İlm Li’l-Melâyîn:Beyrut
- Tuzcu, Kemal (2008). “Arap Şiirinde Didaktik Şiirler”, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c.47, S: 2.
- Tuzcu, Kemal (2011). Arap Şiirinde Muvaşşah (IX-XI. Yüzyıllar Arası). Tiydem Yayınları:Ankara.
- Uylaş, Sait (2005). “Ebû Temmâm’ın Şiirlerinde Bir Türk Komutan Afşın”. Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.28.
- Yıldırım, Kadri (2009). “Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.18, S.1, s.171-207.
- Yıldız, Musa (2013). “Zecel”. İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi:İstanbul.
- Yılmaz, Ferhat (2004). “Arap Edebiyatında Tenkidin Seyri”. Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 4. S.1. s.243-256.
- Yılmaz, İbrahim (2004). “Klasik Arap Şiirinde Nazım Şekilleri”. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22, 108-133.
- Беляев, Е. А. (1966). Арабы, Ислам и Арабский Халифат в Раннее Средневековье, Издательство «Наука»: Москва.